

СЪВРЕМЕННАТА ЧИТАЛИЩНА БИБЛИОТЕКА: ОПИТ ЗА ПРОБЛЕМАТИЗИРАНЕ

ЕВГЕНИЯ РУСИНОВА

Читалищната библиотека притежава уникалност, произтичаща от мястото ѝ като елемент (и изпълнител на функции) на институцията „Читалище“. Нейното положение, като част от читалището, ѝ придава възможности и особености, които я обособяват спрямо другите видове библиотеки. Тя се вписва в по-общите и обемни функции на културния институт „Читалище“. Това положение има своите положителни и отрицателни страни. Като част от читалището тя става елемент от важна културна, образователна и рекреационна структура. Същевременно често остава подценявана или изолирана спрямо водещи за даден момент читалищни функции (лекционна дейност, културно-масови прояви, квалификационна работа и т.н.).

Като културен институт читалището има следните изразени (тук обобщено представени) аспекти на проява:

- разпространение на художествени ценности (т.нар. „художествена самодейност“) чрез извършване на творческа дейност в областта на театър, музика, художествено слово, фотография, изобразително изкуство и т.н.;

- масови забавления – организиране и провеждане на вечеринки, дискотеки, концерти, кинопрожекции;

- разпространяване и усвояване на информация, даване ново знание, разширяване на познанията (сказки, лектории, курсове по езици, компютърна грамотност и т.н.). Тук трябва да причислим и т.нар. извънучилищно четене;

- осъществяване на социални контакти (неформално общуване), дейност, която практически протича паралелно и в хода на осъществяване на първите три функции(1).

Популярен е възгледът, че българското читалище не е само салон за четене и сбирка от книги, както е в някои други европейски държави, а преди всичко комплексен културен институт и че тази му същност му носи и значителни преимущества(2). В същностен план е точно така, но в практически порядък комплексният, многостранен характер на читалищната институция често изтласква библиотечната функция на заден план. Това се дължи на доминирането в отделни времеви отрязъци на различни читалищни функции – лекционна дейност, въздържателни акции, художествена театрална самодейност, осъществяване на кинопрожекции като основна проява и т.н. Извеждането на един или друг приоритет в читалищната работа като цяло винаги поставя библиотечната работа на втори план. И това е обяснимо в миналото с различните етапи на обществена активност, водещи тенденции на културна изява и разбирания за социализиращата роля на институцията. В най-ново време, след промените от края на 80-те години на XX век – с първостепенната роля на фактора печалба, необходимостта от средства за издръжка на читалището.

Като илюстрация за твърдението ми, че библиотечната дейност на

читалищата се подценява, пренебрегва или изолира, могат да се посочат различните визии за бъдещето им. Например Ангелка Хаджиева в началото на 80-те години прогнозира, че най-важна от читалищните функции ще бъде тази, свързана с художествено-творческата дейност, т.е. възпитаването на естетически вкус, разпространяване на естетически ценности, свързвайки това със засилването (и значението) на неформалното общуване и творческата дейност(2). Две десетилетия по-късно Христо Илиев вижда още по-подходящи възможности за читалищни изяви(3). И в двете визии библиотеката има съвсем подчинено място.

Гледната точка „Читалището като комплексен културен институт“ отрежда ако не второстепенна, то поне не водеща роля на читалищната библиотека. Съществува едно постоянно поддържано във времето изместване на библиотечния от други приоритети. Причината за това е свързана преди всичко с различните интереси (приоритети) на обществеността, с липсата на осмисляне на библиотечната функция на читалището; а в най-ново време – с отсъствието на концепция за развитието на библиотеките, както и с подценяването на самите читалища от лидерите на общественото мнение и от политическите елити и държавната администрация.

Разбира се, променили са се и основни параметри на обществения интерес. Не е възможно днес да искаме библиотечната функция да е първа и най-съществена за едно читалище. Промените имат и исторически характер. Ранните устави на сливенското читалище „Зора“ отчетливо сочат четенето и библиотечната дейност като основна или най-малкото като първа по значение функция. В устава от 1872 г. е казано дословно: „Член 1-ий: съставянето на българско благотелно читалище в Сливен има за цел: 1) Доставка за прочитание на всичките

издаваеми на български език вестници и периодически списания и няколко по интересни за тукашната публика вестници на [чужде]странни язици“(4).

Редакцията на устава от 1907 г. отразява променената най-вече за близките десетилетия свободен живот картина: „Член 1. Целта на българското народно читалище „Зора“ е да възбуди в гражданите любов към четенето и да способства за тяхното научно и нравствено развитие.“ А като средство за постигане на целта, на първо място, е посочено „поддържането на библиотека и читалня“, а като втори пункт са отбелязани театрални и други забавления, сказки по научни въпроси и устройване на популярни образователни курсове(5).

Прочитът на текстовете със столетна давност поражда две насоки на размисъл. Първата е, че с развитието на обществото, съответно на страната и света, се променят някои основни теми и задачи на дневния ред. Втората показва, че читалището (а примери могат да се извлекат от десетки други устави и не само от посочените тук години) е институция, свързана преди всичко с поощряване на четенето, с предоставянето на четиво, събирането и систематизирането на книги и периодика. Промените, плод на техническия и научен прогрес, на обществени моди и стопански изменения, са логични и неизменни, но библиотечната функция е по произход присъщ на читалището елемент. Съвременната читалищна библиотека се вписва в рамките на една дълголетна традиция. Тя трябва да се разглежда като неотделима част от културната институция читалище, но негова част, която същевременно има и самостоятелно значение и функция.

Съвременната читалищна библиотека се сблъсква с многобройни трудности. Те могат да бъдат подведени най-общо към две групи – *ресурсни и управленски*. Към първата спадат комплектуването на нови постъпления

(остарели, неадекватни на търсенето фондове, на ритмичност и системност при комплектуване); неефективен или неизползваем справочен апарат; липса на модерна техника, оскъдно финансиране, недостиг на подготвени кадри, съобразно съвременните изисквания. *Управленският* проблем се свежда до некомпетентно ръководство; отсъствие на концепция за развитието на читалищните библиотеки; непознаване на аудиторията; пренебрегване или невъзможност да се изследва ситуацията, в която се намира библиотеката; неадекватно определяне на приоритетите и целеполагане и т.н. Повечето автори, занимаващи се с проблемите на читалищните библиотеки, изтъкват не без основание финансирането като един от най-вредните за библиотечното развитие фактори(6).

Не без значение е и поведението и позицията на читалищния библиотекар. Констатацията, че той е пасивен и изчакващ, че се „подчинява на интереса и инициативата на читателя“, може да се използва като изходна позиция за анализ на моментното състояние на читалищните библиотеки и на схващанията за тяхната днешна дейност(7). Твърдението, че библиотекарят трябва да проявява активност, обаче поражда недоумение. Изненадващо е, че се възприема като новост утвърдена отдавна и повсеместно разпространявана в страната практика. Защото няма да е излишно, ако припомним, че същността на някогашната „работа с читателите“ се състои именно в активност при общуването и обслужването на читателя. Те са в основата си комуникационен процес, в хода на който библиотекарят се осведомява за интереси, нагласи и потребности и същевременно осъществява пропаганда на книгата, четенето и фонда на библиотеката. Това е само един и то изолиран пример, че читалищната библиотека разполага със значителен

резерв от подходи и средства за работа с читателите, който изисква преоткриване, обновяване и преосмисляне.

Практически несъстоялият се разговор за актуалното състояние, възможностите и задачите на читалищните библиотеки(8) е изместен/заместен от лансиране на различни сравнително цялостни виждания за превръщането им в обществени информационни центрове. Като част от културен център, какъвто е читалището, и разполагайки (както се предполага) със съответната информация и с технология за достъп до нея, читалищната библиотека би могла да изпълнява успешно ролята на източник на актуална справочна информация от областта на правото, сферата на услугите, образованието, по проблемите на заетостта и осигуряването и мн. др.(9). Липсващият елемент от актуалната визия за такъв център в читалищната библиотека е в полето на отговора на въпроса доколко *преднамерено* търсенят и налаган предимно задокеански опит отговаря на българските условия и как реално би могъл да бъде прилаган(10).

Не малка атрактивност по отношение на читалищната библиотека носи идеята за превръщането ѝ в културен център на селище, община, регион(11). Това виждане обаче съвсем не е ново, но може да послужи като отправна точка за преосмисляне/преодоляване изолираността на читалищната библиотека от другите читалищни функции. Чуждата практика (особено в САЩ) показва, че една от формите за спечелване на аудитория, съответно за привличане на библиотечни потребители, е включването на различни културни дейности, ориентирани към отделните сегменти на библиотечната публика и другите жители на библиотечния район в обичайната програма на библиотеката. Използването на голям библиотечен салон за културни цели, на библиотечни ресурси и персонал за

работа с отделни групи лица с културни, развлекателни и образователни цели, включително кръжоци, вечери на отделни хобита и т.н., е разпространено съвременно средство библиотеката да заяви присъствието си. Всеки специален по библиотечен PR препоръчва подобни дейности (в рамките например на програмната работа на библиотеката)(12). В българския случай въпросът е как да се използва наличният ресурс на читалището: разкритите към него школи (по танци, езици, музикални инструменти, рисуване), салон, съответният читалищен съвет и групата лица, гравитиращи към читалището...

Актуалната ситуация, при която читалищните библиотеки действат, се оформя през последното десетилетие на XX век. Основните й акценти са неблагоприятни за библиотечна дейност:

- четенето не е приоритет и не е особено престижно за обществото;

- читалищата и читалищните библиотеки се сблъскват с намаляващата си популярност;

- липсата на средства, но и отсъствието на политика в областта на библиотечното развитие в национален мащаб е водещо условие на ситуацията.

Не подлежи на дискутиране необходимостта читалищната библиотека да потърси форми за работа и полета за действие. Актуалната ситуация изисква и преоценка на библиотечната активност, преосмисляне на мястото на библиотеката спрямо публиката – и като цяло обществото и другите сродни институции. С други думи, нужно е библиотеката да премине в активна позиция като „заяви“ за себе си. Такъв подход би й позволил:

- да напомни за съществуването си;

- да обясни дейността си;

- да демонстрира възможности/амбиции;

- да се определи като елемент от културната, образователната и рекреативната характеристика на средата;

- да поиска/обоснове средства/финансиране.

Широко разпространено е вжждането, че липсата на средства е основна пречка пред развитието на библиотеките, включително читалищните, и че осигуряването на постоянен достатъчен бюджет или добро друго финансиране би решило библиотечните проблеми. Пропуска се, че в годините на преход обществените приоритети стават други, което налага библиотеката да смени подхода си към читатели и общество и да се ориентира към използването на различни, адекватни на съвременната ситуация технологии на работа.

Въвеждането на новите технологии (както впрочем и финансирането) не би дало съществени резултати, ако читалищната библиотека не е наясно със себе си (възможности и цели) и със заобикалящата я среда (нагласи, очаквания, желаниа и интереси). Неслучайно основни акценти и при PR технологията, и при маркетинговата технология е изследването на ситуацията и на собствените възможности на библиотеката.

На съвременния етап всяка читалищна библиотека се нуждае от своеобразна *инвентаризация*, която да й позволи да си отговори на въпросите:

- с какви ресурси (персонал, помещения, фонд „Библиотечни документи“, справочен апарат) разполага;

- какви са параметрите на околната среда (социално-демографски профил на постоянните и потенциални потребители, основни манталитетни отлики и ценностни показатели и т.н.);

- какви културни, образователни, рекреативни институции има и кои от тях и в каква степен са в нейна конкуренция (както и с кои е възможно кооперирането).

Определянето на тези параметри (т.е. извършването на анализ на средата и анализ на ресурсите) се допълва от оценка на ситуацията още по два пункта

(които по правило много често се пренебрегват от нашите библиотечни специалисти):

- открояване на приоритетите в медиите и в общественото мнение;

- фиксирането на представата за образа на библиотеката, взет в неговата двойна проява: образ, съществуващ в публиката, и образ, съществуващ в представите на библиотечния/читалищния персонал.

Тук, разбира се, трябва да се отбележи и актуалният, абсолютно необходим (фактически задължително условие) подход за фиксиране на моментното състояние – SWOT анализа.

Докато чуждестранните библиотеки трябва да развиват широка по обхват културна дейност, прилагайки различни подходи и упражнявайки различни форми на работа, българската читалищна библиотека има специфика, която определя много важна насока на нейната актуална проява. Като част от комплексния културен институт „Читалище“, тя притежава възможността да ползва читалищния салон и да обвързва/адаптира свои активности с тези, провеждани от читалището. Симбиозата *библиотека-читалище* позволява на първата да заявява за себе си пред значително по-широка от собствения ѝ читателски кръг публика. Работата с местното училище, или пък акцентирането върху локална проблематика (родоведска и краеведска тематика, съответно библиотеката като съорганизатор на родоведски, краеведски мероприятия)(13) са сред направленията, които според условията читалищната библиотека може да развива, включвайки и потенциала на читалището като културна институция.

Съвременната ситуация поставя пред читалищната библиотека *категорични изисквания*, изпълнението на които ѝ позволяват да преживее сътресенията на прехода и я предпазват от маргинализиране и гибел. Това означава

не само наличието на реалистичен бюджет и разнообразие от документи (печатни, аудио, видео), но главно усвояването на типичните за всяка съвременна библиотека дейности/акценти като:

- активно, бързо и детайлно предоставяне на информация за потребителя, при това в значителна степен посветена на околната му актуална среда;

- осъществяване на контактна работа с представители на различни общности – учители, представители на етнически групи, на неформални сдружения;

- приоритетно внимание към програмната работа – например с жени, деца, малцинствени групи, неформални групи и общества (колекционери, хобисти, фенклубове и т.н.);

- използване на различни канали за контакт/комуникация с потребители, публика, медии – плакати, печатни средства, създаване и използване на библиотечното лого, групово и индивидуално общуване и др.;

- създаване на психоклимат, свързан с библиотеката, който я превръща в място с изразена индивидуалност и ѝ печели престиж;

- поддържане на контакт с медиите (преса, радиостанции и телевизии) и системното им захранване с подходяща информация;

- ангажираност със специални мероприятия и коопериране с други читалищни дейности, както и с други образователни и културни институции (клубове, училища, дружества, музеи);

- поддържане на системни контакти с административни органи и политически среди, изразяващи се в лобиране за библиотеката.

Посочените направления или посоки на работа/дейност са резултатни само когато се осъществяват не спорадично и поотделно, а като система от взаимосвързани мероприятия.

Ако на читалищната библиотека е необходима нова визия (мисля, това никоой не би отрекъл) за нейното развитие, то преди всичко трябва да се усвои разбирането, че тя трябва да оцелее сред финансови, технологични и управленски предизвикателства. Пътят към оцеляването преминава през *адаптиране* към *новите и непрекъснато изменящи* се условия. Задължително условие за успешна адаптация е усвояването на такава ръководна концепция, която може да се изчерпи с изискванията актуалност, активност и публичност. За да се осъществи тази ръководна триада на библиотеката, необходими са познания за средата и формулировка на ясни цели за работа. Изпълнението на такива програмни изисквания преминава, също задължително, през фазата на изследването и планирането(14).

Адаптирането на читалищната библиотека към условията на средата и изискванията на публиките, към водещите тенденции в библиотечната сфера и към технологичните промени, свързани с полето на проявите ѝ, преминава задължително през усвояване на т.нар. „технологии на успеха“, каквито предлага направлението „Пъблик рилейшънс“(15). Библиотечният PR трябва да се възприеме от работещите в читалищните библиотеки като комплексна технология по установяване и поддържане на взаимна комуникация, одобрение и коопериране между библиотеката и публиките ѝ. PR е средството, което улеснява също изменението на общественото отношение към библиотеките. То дава основните насоки за осъществяване по различни канали на връзката *библиотека-околна среда*.

Усвояването и прилагането на PR технологиите в читалищната библиотека се изразява в/като :

- преосмисляне на цялостното положение и ресурси на библиотеката;
- придаване на нов смисъл и стойност на изследването на читателите

и по същество превръщането в необходимата реалност на социологическите и другите проучвания в библиотечната сфера;

- въвеждане в действие на техники за активна работа с реални и потенциални читатели;

- насърчаване на интереса на гражданите към библиотечните услуги;

- създаване на позитивен образ на библиотечната институция в обществото и в ръководните органи/власти и съответно улесняване на финансирането ѝ.

Задача днес пред читалищните библиотеки е превръщането им в *ефективни*. Дискусията между отделни автори и библиотечни специалисти коя е технологията на успеха – PR или маркетинг – могат да останат без отрицателни последствия за читалищните библиотеки, ако се тръгне към комплексно прилагане на постановките/технологиите на PR и маркетинга. Става дума за представената от мен като комплексна M/PR технология(16). Нейното въвеждане ще позволи взаимосвързаното усвояване на техники на работа; ще превърне библиотеката в чувствителна към нагласите на аудиторията; ще ѝ позволи от пасивна да бъде активна и бързо реагираща. Това ще създаде определен имидж и репутация на библиотеката, две пренебрегвани характеристики с много голяма роля във времето. Не бива да се подценява значението на имиджа като фактор, който впоследствие ще продава библиотечните услуги на потребители.

Прилагането на PR и маркетингови технологии или на форми близки до тях от регионални и читалищни библиотеки – в Стара Загора, Сливен, Враца, показва че често самата практика налага необходимостта от технологични иновации.

* * *

Промените при съвременните читалищни библиотеки могат да дойдат по пътя на ясното разбиране, че:

- библиотеката задължително трябва да се адаптира към условията на средата;

- библиотеката е отворена социална система;

- новите усложнени условия изискват спазването на технологични стъпки и познания от сферата на комуникациите, маркетинга, PR;

- овладяването на националния и чужд управленски и изпълнителски опит. Обсъждането на такъв опит, научните и практически форуми, посветени на него, са актуална належаща задача пред читалищните библиотеки, далеч по-важна (и със съдбоносно значение) пред непрекъснатото вглеждане в тягостно настояще или блестящо минало.

Именно това „вглеждане“, което характеризира значителна част от становищата по положението на читалищните библиотеки днес, ме кара да изведа следните заключителни тези:

1. Съществува стереотипизиран *исторически* подход към читалищната проблематика, който акцентира на абстрактно взета национална специфичност и уникалност на читалището, респективно на неговата библиотека и на ролята и значението ѝ. Чрез него читалищната дейност/роля се стилизира, което откъсва процесите от реалната им динамика. Иновационните тенденции и наличието на тесни места в читалищното развитие се развиват в условни обобщения.

Действителният *исторически* подход се изразява в конкретни емпирични проучвания (репрезентативна извадка) за определен времеви отрязък, съчетани с реконструкция на процесите на читалищното четене. Например, статистическата ситуация за 1938 г. (2600 читалища, 2021 хиляди тома литература, от които 949 хил. тома художествена, т.е. преизчислено средно по 770 книги на читалище) да се превърне в маркер за улавяне на тенденции(17).

2. Възможностите и проблемите на читалищните библиотеки в годините на преход (от 1989 г. насам) се подценяват, дори пренебрегват, изместени от често произволно избирани чужди практики. Опитът от Колорадо, чиято българска интерпретация е превръщането на библиотеките в обществен информационен център, е опит, който в отделни аспекти може да се съпостави с българската читалищна библиотечна практика още от втората половина на XX век насетне. От друга страна, успехът или неуспехът на библиотечното четене трябва да се разглежда изцяло в контекста на общото отношение към четенето след 1989 г.

Може категорично да се твърди, че в български условия има не само адекватен на чужди образци позитивен опит от миналото, но и актуални постижения. За някои от последните може да се твърди, че отговарят на локалните условия/предизвикателства и дори могат да бъдат разглеждани като пример за успешна библиотечна адаптация към непрекъснато изменящите се условия на средата.

За завършек прилягат думите на Сали Гарднър Рийд, според която спасяването на библиотеката е в ръцете на библиотекарите(18). Ще допълня: тяхната непрекъсната квалификация, инициативност, отвореност, усвояване на новостите са условието за успешната адаптация, за въвеждането на новите технологии. Условие подценявано, но без което не може. Те са така нареченият персонален (личен) фактор, в който фокусира всеки библиотечен проблем.

Бележки

1. Христова, Б., А. Дончева. Читалищната библиотека – позиция в съвременното общество. // *Читалище*, 2002, № 5–6, 3–4.

Вж притежаващия и днес актуално значение текст на д-р С. Т. [Симеон Табаков].

За читалищата въобще. // *Юбилеен сборник на българското народно читалище „Зора“ в град Сливен 1860–1910 г.* С., 1910, с. 215. (По-нататък цит. като Юбилеен сборник Зора.) За позиционирането на българския читалищен феномен по отношение на чуждата (западноевропейската) практика вж. напр. **Weimann, K.-H.** *Bibliotheksgeschichte.* Muenchen, 1975, p. 81–82, 102.

2. **Хаджиева, А.** Бъдещето на народните читалища като културен институт. С., 1984, 127–128.

3. **Илиев, Хр.** Читалищен буквар. С., 2000, 114–115.

4. Цит. по: *Юбилеен сборник Зора*, с. 287.

5. Пак там, с. 292. За мястото на библиотечния сегмент и четенето сред читалищните дейности вж. също: **Кондарев, Н.** и др. *Народните читалища в България.* Т. 2. С., 1979, 144–145. (Приведените там примери са от Враца, Ямбол, Гръстеник, Боженци и др. от края на XIX в.) Обобщения за възрожденския период вж. в: **Семов, М., И. Янкова.** *Пламъци от пепелта.* С., 2007, 331–344.

6. **Христова, Б., А. Дончева,** цит. съч., с. 4.

7. **Илиев, Хр.,** цит. съч., 52–53.

8. Критиката, скептицизмът и предлаганите бъдещи посоки на развитие, изразени в не малък брой публикации от 1990–1992 г., остават неосмислени. Нещо повече, те не получават отзвук в библиотечната мисъл, която тъкмо в тези години като че ли окончателно се откъсва от проблемите на читалищните библиотеки. Като типични примери на регионални реакции на читалищните проблеми вж. **Енчев, И.** Читалището – за и против. // *Шипка*, № 43, 5.03.1991; **Чокорова, К.** Необходими ли са читалищата днес. // *Гранични хоризонти*, № 45, 8–15.11.1991.

9. Ср. със **Стойкова, Д.** Публичната библиотека в услуга на гражданите на общината. Възможности и перспективи. // *Библиотеки*, четене, комуникации. В. Търново, 2004, 124–131.

10. **Мак Кюн, Б.** и др. Библиотеката – обществен информационен център: ръководство за планиране и изграждане. С.,

2004; ср. с **Милкова, Е.** Публичните библиотеки – обществен център за информация – едно пътуване до Америка. // *Обществената отговорност на публичните библиотеки и тяхната роля в демократичното общество.* С., 2003, 19–24.

11. **Попаркова, Р.** Публичната библиотека – културен център в малкия град: едно пътуване до Америка. // *Обществената отговорност на публичните библиотеки...*, 34–39. Тук може би е уместно да се напомнят мислите на Стефан Гидиков (от 1904–1910 г.) за читалището (и неговата библиотека) като културен център: вж. **Гидиков, С.** Читалищата като центрове на културна дейност. // *Юбилеен сборник Зора*, 59–65.

12. **Roberts, A. S. Blandy.** *Public Relations for Librarians.* Englewood, Col., 1989; ср. с: **Oeffentlichkeitsarbeit und Werbung.** Ein Handbuch fuer allgemeine oeffentliche Bibliotheken. Solothurn, 1995, 51–75. Вж и от гледна точка на библиотечния маркетинг: **Leeburger, B.** *Marketing the Library.* White Plains, NY, 1982, 39–61.

13. **Русинова, Е.** Родоведската проблематика и библиотечната дейност. // *Родознание*, 2002, № 3–4, 7–10.

14. **Hendry, J.** Planning a Campaign : Public Libraries. // *Planned Public Relations for Libraries.* Ed. By M. Kinnell. London/Loş Angeles, 1989, 25–35.

15. За същността на библиотечния PR като средство за адаптация на библиотеката към съвременните условия и среда вж. **Русинова, Е.** *Public Relations – отличителен белег на съвременната библиотека.* // *Библиотеки*, четене, комуникации. В. Търново, 2003, 129–138.

16. По-детайлно вж **Русинова, Е.** Ефективната библиотека: нова технология зад едно познато определение. // *Библиотеки*, четене, комуникации. В. Търново, 2004, 115–123.

17. **Статистически годишник на Царство България 1939.** С., 1939, с. 715.

18. **Reed, S.** *Saving your Library. A Guide to Getting, Using and Keeping the Power You Need.* Jefferson, N.C., London, 1992, 5–7.